

klonjenost in simpatije do koroških Slovencev in seveda obljubila svojo pomoč. Ko pa je dr. Ivan Švegel opozoril gospoda Seymurja, da bo že tisti dan popoldan ob tretji uri predložen zaveznikom v odobritev načrt mirovne pogodbe z Avstrijo, v kateri utegne biti označena tudi že nova državna meja na Koroškem, je cinično odgovoril: „Potem morate pač med dvanajsto in tretjo uro tekst še izpremeniti.“ Res je bila tisti dan odobritev avstrijske mirovne pogodbe odložena, toda ne zaradi koroškega vprašanja, temveč na intervencijo rumunskega ministra in delegata Bratianu-ja, ki je to dosegel v imenu „Male antante“. Pozneje je, kakor znano, v diktirani avstrijski mirovni pogodbi koroško vprašanje ostalo še odprto — za plebiscit.

(Dalje.)

Tiskovna svoboda

Igo Gruden

Brošur, letakov mešana solata
vsakdanja jed je v dobi konkordata;
po Beogradu vse roké si stiska:
„Bre, zdaj imámo vsaj svobodo tiska!“

R efleksije

O Cankarjevem svetovnem nazoru

Pojem svetovnega nazora se navadno napačno omejuje le na odnos posameznikov do nekaterih abstraktnih vprašanj, ki tvorijo predmet specifično filozofskih razmotrivanj, kot n. pr. vprašanja o bitnosti duha in materije, postanku sveta, bogu itd. in se tako ustvarjajo nekako neminljivi in od nekdanj obstoječi sistemi svetovnih nazorov kot n. pr. idealizem in materializem, monizem in dualizem, teizem, panteizem, deizem in ateizem itd. Sledeč dialektičnemu principu zgodovinskega razvoja sploh ter duhovnega posebej — kajti duhovni razvoj tvori le del celotnega zgodovinskega razvoja človeške družbe — moramo razumevati pojem svetovnega nazora globlje in širše; razumeti ga moramo kot ves kompleks posameznikovih idej, njegovo celotno predstavo o naravi, o človeku in o družbi, njegovo stališče v velikih vprašanjih sodobnosti in predvsem duha, ki preveva vso njegovo ideologijo.

Ali je mogoče istovetiti svetovni nazor kakega Thomasa Moore-a, stremčega za idealom družbenega ustroja, ki naj bi omogočil vsem članom družbe najširše uživanje vseh materialnih dobrin, kar jih zmore ustvariti človeško delo, človeka, vzgojenega v istem duhu humanizma, ki je preveval n. pr. Giordana Bruna, s svetovnim nazorom kakega katoliškega reakcionarja ali kakega puščavnikega asketa, ki je grmel prokletstvo vsemu, kar je od „tega sveta“ v imenu odrešitve in zveličanja „na onem svetu?“ Narobe: katoliški mučenik in „svetnik“ Thomas Moore in mučenik svobodne misli, Giordano Bruno, sta oba otroka iste

dobe; duh, ki je preveval ves kompleks njenih idej, je isti in zato lahko trdimo, da je njun svetovni nazor soroden.

Idejni razvoj se vrši prav tako v nasprotjih, tvori prav tako kompliciran in včasih dolgotrajen proces, kakor sploh ves zgodovinski razvoj. Ta ali oni miselni zaključek ima mogoče danes še veljavo, ki jo jutri že izgubi, ker sloni na premisah, ki se danes še smatrajo za pravilne, ki jih bo pa jutri razvoj človeške misli že premagal. Kar omogoča kontinuiteto v razvoju, je predvsem duh, ki preveva idejni kompleks tega ali onega pokreta, te ali one dobe in ki omogoča neko vez med različnimi in včasih celo nasprotujočimi si ideologijami.

Voltaire nam je simpatičen ne glede na njegov deizem, Descartesa in Spinozo smatramo za predhodnike modernega materializma in ateizma. Kant nam stoji blizu, ker je mogoče celo proti lastni volji zadal smrtni udarec vsakršni teologiji, od sicer dolgovoznega in do smešnosti abstraktnega Heglovega idealizma vodi le en korak do Marxovega dialektičnega materializma.

Ako govorimo o Cankarjevem svetovnem nazoru, moramo imeti pred očmi torej ves kompleks njegovih idej, poleg tega pa tudi ta kompleks v njegovi evoluciji. Kajti so dobe, ki porajajo velike duhove s popolnoma določenim sistemom predstav o naravi, človeku in družbi, katere takorekoč vsrkajo vase kot nekaj že določenega in od nekdanega — to so predvsem dobe razcvita kakega družbenega ustroja; so pa tudi dobe, ko si med daljnovidnimi posamezniki polagoma utirajo pot nove ideje, nove predstave o naravi, človeku in družbi. Njih začetek je po navadi kritika obstoječega, oziroma negacija. Te dobe ustvarjajo postopoma, po potih, ki so včasih protislovne, elemente nove ideologije, ki jih pozneje sprejme v svoj svetovni nazor doba, ki prihaja za njimi. To so dobe velikih prelomov v družbenem življenju, ki jih povzročajo razvoj proizvodjalnih sil, dobe razkroja starih gospodarskih formacij in družbenih oblik, razpada razrednih odnosov, ki so prej tvorili neko ravnovesje.

Cankar je v tem pogledu popolnoma otrok svoje dobe. V njem se do pičice zrcali ves proces kapitalistične evolucije v Evropi in posebej še proces male in mlade slovenske narodne družbe v okviru evropske kapitalistične evolucije; njegov svetovni nazor je radi tega protisloven, oblikuje se polagoma, mukoma premagujoč stare, privzgojene predstave in predsodke, zastajajoč včasih na pol poti in vzpenjajoč se po drugi strani v tej ali oni ideji do vrhunca najprogresivnejšega razvoja sodobne človeške misli.

Vse njegovo notranje življenje od mladostnih let do same smrti je veličastna drama velikega duha, ki si v neprestanih notranjih bojih in krizah ustvarja nove idejne vrednote, zato da jih daje ljudstvu, ki mu hoče pokazati pot v bodočnost. Ta drama je pravzaprav tisto pradoživetje, ki je v Cankarju porodilo umetnika in ne, recimo filozofa, znanstvenika ali pa politika. Hamlet bi se bil veliko preje uveljavil kot velik umetnik, kot politik je pa moral tragično končati.

Pot Cankarjevega ideološkega razvoja se prične z negacijo obstoječega družbenega reda in gospodujočih ideoloških sistemov in tudi z negacijo katolicizma, v katerem vidi pravcati bič slovenske narodne zgodovine. Spočetka ga vodi le nejasno hrepenenje po boljšem redu, po resnici, pravici in lepoti, po osvoboditvi od vsakršnih spon, ki jih nalaga kapitalistična družba posamezniku in človeštvu. Razočaranja porajajo v njem elemente pesimizma, početke nekake filozofije obsojenosti, iz katere se pa polagoma zopet dviga k optimizmu in sicer čim bolj premaguje v sebi individualizem in čim bolj se približuje socialističnim idejam. Kako

globoko krizo je moral preživeti, preden je premagal pesimizem, ki ga je začel razjedati, nam priča povest „Na klanecu“, kjer se posebno silovito odraža proces oblikovanja njegovega svetovnega nazora.

Protest užaljenega posameznika proti družbenemu redu vodi često v nihilizem, anarhistični individualizem, v nietzschejanstvo. Svoje čase je slovenska kritika videla v Kantorju nekak prototip nietzschejanskega ideala, čeprav je Kantor zelo malo podoben kakemu „nadčloveku“, celo v najvulgarnejši predstavi. Cankarjev individualizem se odraža v miselnosti, ki jo predstavlja Kosirnik v „Knjigi za lahkomišelné ljudi“, ki jo najdemo v povesti „Na klanecu“ in jo deloma izpoveduje tudi Ščuka v drami „Za narodov blagor“. Vendar pa ni Cankar nikoli stopnjeval svojega individualizma do neke ideologije, tako da moremo govoriti pri njem le o individualističnih razpoloženjih, o elementih individualistične mentalitete, ki so jih zopet potiskali v ozadje elementi, da se tako izrazimo, socialne mentalitete, ne da bi jih kdaj popolnoma izkoreninili. Pač pa je Cankar razvil omenjeno socialno mentaliteto že do zavestne socialistične ideologije, za kar je moral prekoračiti, kot sam pravi „devetkrat devetdeset plotov“, ki jih ustvarja v nazorih in predsodkih posameznika vzgoja sodobne razredne družbe.

Včasih se diskutira o tem, ali je Cankarjev socializem istoveten z marksizmom ali ne. Tako zastavljanje vprašanja je že a priori napačno. Marksizem je izgražen svetovni nazor, ki se je mogel poroditi na tleh evropske kulture le kot rezultat treh velikih miselnih pokretov: angleške politične ekonomije, francoskega socializma in nemške klasične filozofije, ki pa je globlje posegel v kulturni razvoj šele koncem preteklega stoletja, kolikor je postal zavestno ideološko orožje delavskega razreda, predvsem na Nemškem in nato na Ruskem. Toda že v Franciji in Italiji so bili le redki posamezniki, ki so popolnoma dojeli in sprejeli marksistično ideologijo kot celoten svetovni nazor (Lapargue, Antonio Labriola i. dr.), tem manj seveda pri nas. Ako bi bil Cankar stoodstoten marksist, bi se že s tem izločil iz okvira slovenskega kulturnega in miselnega razvoja, za katerega so bile tedaj ideje angleške politične ekonomije, francoskega socializma in nemške klasične filozofije, ki so utrle pot marksizmu, še knjiga z devetimi pečati. Vsa Cankarjeva veličina je ravno v tem, da je na podlagi konkretnih slovenskih razmer, izhajajoč iz idejnih tvorb in mentalitete slovenskega socialnega in kulturnega razvoja, povedel razvoj slovenske misli naprej k socializmu, v katerem je uzrl ideal socialne osvoboditve slovenskih delovnih množic in obenem osvoboditve Slovencev kot naroda. In ne le to: Cankar se je povzpел v svoji ideologiji še najbližje marksizmu izmed vseh svojih vrstnikov. Ze povest „Na klanecu“ nam priča, kako globoko je dojel ne le marksistično analizo sodobne razredne družbe in razumel, kam vodi pot gospodarskega razvoja, ampak tudi nazorno pokazal in sicer z veliko umetniško silo — mogoče celo bolj podzavestno, kako pa oslanjajoč se na neka filozofska načela, in radi tega veliko bolj prepričevalno — kako ravno gospodarski činitelji in razredni milje oblikujejo miselnost, ideologijo in vso človeško psihiko. Prav tako v „Kralju na Betajnovi“, „Martinu Kačurju“, „Hlapcu Jernejju“, „Hlapcih“ in sploh v vseh svojih največjih delih.

Ako Cankar ni dojel končnih filozofskih temeljev marksistične ideologije, jih ni pač radi tega, ker je bil sploh tuj slehernim znanstvenim filozofskim sistemom, ne pa da bi se v nasprotju z marksizmom odločil za kako drugo filozofijo. V njem je element čustev vedno ali skoraj vedno prevladoval nad postulati čistega razuma in temu je pripisovati tudi to, da srečujemo v njegovi ideologiji skoraj vedno bolj ali manj izražene elemente nekakega estetskega panteizma, ki jih tako često nahajamo v idejnem svetu mnogih velikih umetnikov. Pojem boga je za te duhove

veliko bolj potreba, da osredotočijo v enem simbolu vse etične in estetične kategorije veličastnega, dobrega, lepega, pravičnega itd., kot pa potreba po kakšni spekulativni filozofiji ali posebnem religioznem doživljanju. Celo ljudje, kakor Lunačarski in M. Gorkij, ki so v večji meri kakor Cankar sprejeli marksistično ideologijo kot svoj svetovni nazor, so bili v neki dobi privrženci takega — sicer prehodnega — estetskega panteizma: to je bila doba, ko je reakcija po porazu revolucije l. 1905. depresivno vplivala na mnoge ruske duhove. Pri Cankarju prevladujejo te poteze predvsem v poslednjih delih — kar je bilo v veliki meri reakcija na grozote svetovne vojne.

Toda že v njegovih nastopih l. 1917, predvsem pa v njegovi idejni izpovedi „Očiščenje in pomlajenje“, ne najdemo nobenih sledov več o kakem „spreobrnjenju“. V njem prevlada zopet stari bojni duh; Cankar odkrito prizna v tem trenutku preloma slovenske zgodovine socializem za svoj svetovni nazor, odkrito kritizira napake in slabosti socialističnega gibanja na Slovenskem in ako bi bil prepričan, da je treba socializem „dopolniti“ še s kako religiozno idejo, bi ravno ob tej priložnosti to odkrito in možato izpovedal.

Cankarjev svetovni nazor je torej bil in je ostal v osnovi vendarle socializem, v mnogem sicer še nedovršen in poln primesi miselnosti, ki je bila plod posebnosti slovenskega socialnega in kulturnega razvoja in tudi subjektivnih posebnosti Cankarjevega temperamenta in značaja njegove psihične dispozicije, ali vendarle socializem, kajti socialističen je bil njegov nazor o družbi in o človeku in socialističen je bil duh, ki je preveval ves kompleks njegovih idej in stremeljenj.

Razvoj slovenske socialistične misli se seveda pri Cankarju ne ustavi, ampak gre dalje. Ne glede na to se pa mora današnja generacija pri Cankarju še veliko in veliko naučiti, in sicer mora razumeti, učiti se kritično, prav tako, kot so Rusi umeli kritično učiti se pri Belinskem, Hercenu, Ščedrinu in tudi pri Tolstem.

A. V.

Politični obzornik

Za novo ustavo

Opozorili smo že na ustavni načrt, ki ga je sestavila skupina uglednih hrvatskih javnih delavcev: dr. Albert Bazala, dr. Milan Čurčin, dr. Milivoj Dežman, Joza Kljaković, dr. Ivo Krbek, Ivan Meštrović, Pavle Ostović, dr. Ivo Politeo, dr. Ivo Tartaglia. Potrebno se nam zdi, da o tem načrtu še posebe razpravljamo in ga ocenimo z vidika Slovencev in njihove udeležbe v državnem življenju. Načrt z motivi in posebnimi pripombami dveh podpisnikov je bil med tem takorekoč v avtentičnem besedilu objavljen v „Novi Evropi“.

Kakor poudarjajo podpisniki sami, se njihov ustavni predlog oslanja na spomenico, ki jo je jeseni leta 1954 poleg njih podpisala še vrsta drugih hrvatskih predstavnikov in javnih delavcev in ki je bila predložena namestništvu. Spomenica je vsebovala nekaj najnujnejših zahtev, ki bi jim bilo treba po mislih podpisnikov brez odlašanja ustreči, da se ovrè nadaljnje razpadanje državne stavbe. Te zahteve so se dotikale le sprostivne oklepa diktature, ki je v tistih letih udušila vsako besedo in zagrnila vso državo v težek molk. Korena vsega zla, državne ureditve, se spomenica ni dotaknila. Devet od podpisnikov spomenice je nadaljevalo z delom in prvim zahtevam pridružilo nove v obliki ustavnega načrta, ki vsebuje glavna načela, po katerih naj se država preuredi. Načrt je bil s sodelovanjem nekaterih